

DOI 10.51558/2490-3647.2026.11.1.1311

UDK 343.81

Primljeno: 28. 02. 2026.

Pregledni rad

Review paper

Igor Josipović

ZATVORSKI SUSTAVI 19. STOLJEĆA I OBLIKOVANJE ZATVORSKOG IDENTITETA

Rad analizira kako su zatvorski sustavi 19. stoljeća utjecali na razgradnju prijašnjeg identiteta zatvorenika i oblikovanje zatvorskog identiteta. U središtu su načini na koje su ti sustavi uređivali služenje kazne lišenja slobode. Ona se provodila kroz izolaciju, rad, nadzor, šutnju, klasifikaciju i etapno napredovanje. U interpretaciji se koriste koncepti totalne institucije, prizonizacije i etiketiranja. U fokusu su pensilvanijski, auburnski i progresivni sustav, jer svaki od njih na različit način uređuje izvršenje kazne i svakodnevni život zatvorenika. Analiza pokazuje da se prijašnji identitet zatvorenika razgrađivao postupno. Proces razgradnje počinjao je već pri prijemu u zatvor, oduzimanjem osobnih predmeta, nadzorom tijela, ograničavanjem kretanja i gubitkom privatnosti. Nastavljao se kroz deprivacije i klasifikacije koje su zatvoreniku oduzimale slobodu i autonomiju te istodobno određivale njegov položaj unutar ustanove. Istodobno se oblikovao zatvorski identitet. On nije bio unaprijed zadani cilj kaznene politike, nego učinak pravila zatvora i načina služenja kazne. Njegovi temeljni elementi bili su šutnja, oprez, samokontrola i prihvaćanje pravila ustanove. Time se pokazuje da se razgradnja prijašnjeg identiteta i oblikovanje novog nisu odvijali odvojeno, nego istodobno, kroz iste oblike izvršenja kazne.

Ključne riječi: povijest zatvorskih sustava; zatvorski identitet; depersonalizacija; 19. stoljeće; totalna institucija; prizonizacija; zatvorska supkultura

1. UVOD

Od kraja 18. stoljeća kazna lišenja slobode postupno potiskuje javne tjelesne kazne poput bičevanja i smaknuća, a zatvor postaje mjesto njezina izvršenja kroz izolaciju, grupni rad i nadzor. S tom se promjenom postupno oblikuju i različiti sustavi izvršenja kazne. U središte dolazi pitanje kako organizirati služenje kazne, pod kojim pravilima i u kakvim uvjetima. Iz takvih pokušaja postupno se razvijaju različiti zatvorski sustavi.

Ovaj rad polazi od pitanja kako konkretni oblici organizacije zatvorskog života, prije svega izolacija, prisilni grupni rad i sustavi etapnog napredovanja, djeluju na ponašanje zatvorenika te kako iz tih obrazaca ponašanja nastaje zatvorski identitet. U fokusu su pensilvanijski, auburnski i progresivni sustav kao tri različita modela organizacije kazne lišenja slobode u 19. stoljeću. Odabrani su zato što predstavljaju različite načine uređenja zatvorske svakodnevice. Jedan počiva na potpunoj izolaciji, drugi na kontroliranom grupnom radu, a treći na etapnom napredovanju kroz kaznu. Usporedba tih sustava omogućuje da se prate razlike u načinima na koje zatvorski režim usmjerava ponašanje zatvorenika i stvara različite uvjete za oblikovanje identiteta. Temeljna je teza rada da se zatvorski identitet ne javlja kao unaprijed postavljen cilj kaznene politike, nego kao učinak konkretnih mehanizama zatvorskog sustava. Ti mehanizmi uključuju organizaciju ćelija, raspored rada, stupanj nadzora i mogućnosti interakcije među zatvorenicima. Zatvorski se identitet zato ne promatra kao namjera reformatora ili izričit cilj kazne, nego kao posljedica načina na koji je zatvor svakodnevno funkcionirao.

Analiza pokazuje da su zatvorski sustavi 19. stoljeća na različite načine oblikovali ponašanje zatvorenika. U pensilvanijskom sustavu zatvorenik je većinu vremena provodio sam u ćeliji. Od takve se samoće očekivalo pokajanje i razmišljanje o počinjenom djelu, ali je dugotrajna izolacija često dovodila do psihičkih poteškoća. U auburnskom sustavu ponašanje se oblikuje kroz prisilnu šutnju, grupni rad i stalni nadzor, što potiče poslušnost i kontrolu nad ponašanjem. U progresivnim etapnim sustavima ponašanje se oblikuje pomoću napredovanja, pri čemu zatvorenici prilagođavaju svoje postupke očekivanjima uprave kako bi poboljšali vlastiti položaj. U sva tri slučaja razgradnja prijašnjeg identiteta i oblikovanje novog odvijaju se istodobno i proizlaze iz načina na koji je zatvorski život organiziran.

Rad je oblikovan kao teorijsko-historiografska analiza koja povezuje povijesne oblike zatvorskih sustava s teorijskim modelima zatvorskog ponašanja. U analizi se polazi od radova Ervinga Goffmana, Greshama Sykesa, Donalda Clemmera i Howarda Beckera, ali se oni ne koriste kao zaseban teorijski okvir, nego kao analitički

alati za tumačenje konkretnih pojava. Goffmanov koncept totalne institucije primjenjuje se na razgradnju prijašnjih uloga kroz zatvorski režim, a Sykesov model depri-vacija na razumijevanje reakcija zatvorenika na gubitak slobode i autonomije, Clemmerova prizonizacija na usvajanje zatvorskih normi, a Beckerova teorija etiketiranja na način na koji zatvorenici internaliziraju društvene oznake. Ti se pojmovi ovdje ne navode odvojeno, nego uz povijesne primjere kroz koje se vide promjene u ponašanju i identitetu zatvorenika.

Istraživanje je ograničeno na razdoblje od kraja 18. do kraja 19. stoljeća, kada se oblikuju temeljni modeli izvršenja kazne lišenja slobode, dok se prostorno odnosi prvenstveno na zapadnoeuropski i sjevernoamerički kontekst u kojem su ti sustavi nastali i bili primjenjivani. Cilj nije obuhvatiti sve oblike zatvorskih sustava, nego analizirati reprezentativne modele koji jasno pokazuju različite načine organizacije zatvorskog života i njihove učinke na zatvorenike.

Rad najprije razmatra pojam identiteta u kontekstu kaznenih institucija, a zatim razvoj zatvorskih sustava u 19. stoljeću. Nakon toga slijedi analiza razgradnje prijašnjih uloga kroz zatvorski režim te oblikovanja zatvorskog identiteta unutar zatvorske svakodnevice.

2. ZATVORSKI REŽIM I OBLIKOVANJE IDENTITETA

2.1. Identitet i institucionalna kontrola

U ovom se radu identitet ne promatra kao stabilan skup osobina pojedinca, nego kao aranžman uloga, oznaka i obrazaca ponašanja koji se oblikuju u određenim društvenim kontekstima. U zatvorskom okruženju taj je proces vezan uz institucionalne kategorije i etikete koje se zatvoreniku pripisuju tijekom boravka u ustanovi (Becker 1963). Takvi procesi ondje dobivaju konkretniji oblik jer su svakodnevne aktivnosti podređene pravilima ustanove, a pojedinac se stalno nalazi u tenziji institucionalnih očekivanja. Zatvorski identitet zato označava obrasce ponašanja, navike i položaje koje zatvorenik stječe u zatvoru. Oni nastaju kroz svakodnevni život pod pravilima ustanove i postupno potiskuju ranije društvene uloge pojedinca. U 19. stoljeću taj se proces jasno vidi u zatvorskim sustavima koji svakodnevicu zatvorenika uređuju kroz izolaciju, nadzor, prisilni grupni rad, klasifikacije i etapno služenje kazne.

Zatvor se u tom smislu može promatrati kao institucija u kojoj su aktivnosti organizirane pod jedinstvenim autoritetom i pod stalnim nadzorom. Goffman (2007) ga opisuje kao totalnu instituciju u kojoj su kretanje, rad i slobodno vrijeme podređeni

unaprijed određenim pravilima. U takvim se uvjetima prethodni identitet potiskuje kroz prijem u ustanovu, oduzimanje osobnih predmeta, zamjenu odjeće uniformom i ograničavanje privatnosti. Foucault (1994) takav oblik institucionalne kontrole povezuje s disciplinarnom moći, u kojoj se kažnjavanje više ne oslanja samo na javni čin kazne, nego na nadzor, raspored i ponavljanje svakodnevnih radnji. Zatvor tako postaje mjesto u kojem se kroz kontrolu vremena, tijela i ponašanja postupno mijenja zatvorenikov položaj i njegov odnos prema pravilima ustanove.

2.2. Deprivacije i svakodnevni zatvorski život

Zatvorski sustav ne djeluje samo kroz formalna pravila i nadzor. Djeluje i kroz svakodnevna ograničenja koja oblikuju iskustvo zatvorenika. Sykes (2007) opisuje zatvor kao ustanovu obilježenu nizom temeljnih deprivacija, koje naziva „bolima zatvora“. Izdvaja gubitak slobode, ograničen pristup materijalnim dobrima i uslugama, gubitak autonomije, deprivaciju heteroseksualnih odnosa i gubitak sigurnosti. Taj se model ovdje primjenjuje ponajprije na deprivacije koje proizlaze iz načina na koji su bili organizirani zatvorski sustavi u 19. stoljeću.

Jedna od temeljnih deprivacija odnosi se na gubitak slobode kretanja i odvojenost od vanjskog svijeta. Zatvorenik više ne upravlja vlastitim životom, nego svakodnevno djeluje prema pravilima ustanove. S time dolazi i gubitak pristupa materijalnim dobrima i uslugama. Zatvorenik raspolaže samo onim što mu ustanova dodijeli, dok je pristup dodatnim dobrima i uslugama određen pravilima i raspodjelom unutar zatvora. Osobni izbor tako se sužava, a zatvorenik se postupno udaljava od načina života koji je imao izvan zatvora. Sličan učinak ima i gubitak autonomije. Odluke koje su izvan zatvora bile dio svakodnevice, poput svakodnevnih aktivnosti, u zatvoru su unaprijed određene. Pojedinač se prilagođava ritmu koji ne određuje sam. To postupno mijenja njegov odnos prema vlastitim odlukama, ali i prema vlastitoj ulozi. Mijenjaju se i socijalni odnosi, što uključuje i ograničenja u održavanju intimnih i partnerskih odnosa, te onemogućavanje seksualnih kontakata (Sykes 2007).

Posebnu težinu ima deprivacija sigurnosti. Iako je zatvor zamišljen kao kontrolirano okruženje, svakodnevni život u njemu obilježen je neizvjesnošću i mogućim sukobima. Odnosi među zatvorenicima, kao i odnos prema osoblju, često uključuju sukobe, pa zatvorenik mora stalno paziti na svoje ponašanje. U takvim uvjetima zatvorenici razvijaju obrasce ponašanja obilježene oprezom i nepovjerenjem. Vlastiti se položaj tada uspostavlja u odnosu na zatvorsku zajednicu, a sve manje prema ranijim društvenim ulogama.

2.3. Oblikovanje zatvorskog identiteta

Razgradnja ranijih društvenih uloga ne završava njihovim potiskivanjem. U istom se procesu počinje oblikovati novi identitet. Zatvorenik ne ostaje bez društvenih odnosa, nego ulazi u nove odnose koji su dimenzionirani pravilima ustanove. Taj je proces Clemmer (2025) opisao pojmom prizonizacije, pod kojim podrazumijeva postupno usvajanje normi, vrijednosti i obrazaca ponašanja karakterističnih za zatvorski život. Riječ je o procesu koji se ne javlja tek nakon dugog boravka u zatvoru. Počinje već u prvim fazama prilagodbe, kada zatvorenik uči kako se kretati unutar zatvora, što izbjegavati i kakvo se ponašanje od njega očekuje. Intenzitet prizonizacije razlikuje se ovisno o duljini kazne, prethodnom zatvorskom iskustvu i položaju unutar zatvora.

Usvajanje normi odvija se u odnosu prema pravilima ustanove, kao i u odnosima među zatvorenicima. Zatvorenik se ne prilagođava samo upravi, nego i drugim osuđencima, pri čemu reputacija, oprez i sposobnost procjene situacije postaju važni za njegov položaj unutar zatvora. Uz odnose među zatvorenicima, važnu ulogu imaju i institucionalne klasifikacije. One određuju kako je pojedinac prepoznat i tretiran unutar sustava. Teorija etiketiranja govori da oznaka „kriminalca“ ne ostaje na razini formalne kvalifikacije, nego je internalizirana u zatvorenikovo razumijevanje samoga sebe i vlastitog društvenog položaja (Becker 1963). U zatvorskom kontekstu takve se oznake ponavljaju kroz klasifikacije, procjene ponašanja i svakodnevne administrativne postupke. U zatvorskim sustavima 19. stoljeća ta se veza učvršćivala jer je položaj zatvorenika ovisio o klasifikacijama i procjenama njegova ponašanja.

3. RAZVOJ RANIH ZATVORSKIH SUSTAVA I KAZNA LIŠENJA SLOBODE

Razvoj zatvorskih sustava u 18. i 19. stoljeću usko je povezan s postupnim širenjem primjene kazne lišenja slobode. U tom razdoblju ne postoji jedinstven model njezina izvršenja, nego se kroz reforme oblikuju različiti zatvorski sustavi. Zatvaranje pritom sve manje služi kao privremena mjera pritvora prije presude, a sve se češće koristi kao samostalna sankcija. To se odražava i na način njezina izvršenja. Uvode se novi oblici organizacije zatvora, nadzora i svakodnevnog života zatvorenika. Te promjene prati i promjena u shvaćanju svrhe kažnjavanja. Umjesto javnog kažnjavanja, naglasak se sve više stavlja na pokajanje, moralno preispitivanje, disciplinu, radne navike, poslušnost i sprečavanje ponovnog činenja kaznenih djela. Od zatvorenika se oče-

kivalo da izdrži kaznu, ali i da promijeni ponašanje i navike kako bi iz zatvora izišao kao popravljen pojedinac.

3.1. Od javne kazne do lišenja slobode kao dominantne sankcije

U ranonovovjekovnoj Europi kazna je bila javna i vidljiva. Temeljila se na tjelesnim kaznama koje su se izvršavale kao javni čin, s ciljem potvrđivanja autoriteta vlasti i odvraćanja promatrača (Foucault 1994). Smaknuća, bičevanja i druga kažnjavanja odvijala su se pred okupljenom publikom, čime se učinak kazne usmjeravao i na počinitelja i na zajednicu. Tijelo osuđenika bilo je mjesto na kojem se kazna izvršavala, dok je zatvaranje imalo drukčiju ulogu. Služilo je ponajprije kao pritvor prije presude ili izvršenja kazne, a ne kao samostalna sankcija (Ignatieff 1978). Dugotrajni boravak u zatvorenom prostoru još nije bio standardni oblik kažnjavanja.

Tijekom 18. stoljeća takav model počinje se dovoditi u pitanje. U raspravama o kažnjavanju sve se češće otvaralo pitanje novog cilja i svrhe kažnjavanja. Beccaria (1990) među prvima sustavno napada proizvoljnost kazni i način na koji su se one tada primjenjivale. Traži da kazna bude jasno propisana zakonom, razmjerna prijestupu i izvjesna u svojoj primjeni, odnosno da počinitelj može očekivati da će kazna uslijediti ako je zakon prekršen. Kaznu pritom shvaća kao sredstvo usmjereno i prema počinitelju i prema zaštiti društva. Ona treba spriječiti počinitelja da ponovno počini kazneno djelo i djelovati na druge kao upozorenje. Zato traži blažu, ali učinkovitu kaznu koja se primjenjuje redovito i bez iznimki. U takvom se shvaćanju kazna lišenja slobode postupno počinje nametati kao prikladno rješenje.

Slična se promjena vidi i u američkom reformskom kontekstu. Meranze (1996) pokazuje kako se u Philadelphiji kaznena reforma razvijala od javnih oblika kažnjavanja prema zatvaranju u ustanove u kojima su izolacija, nadzor i disciplina trebali preoblikovati ponašanje osuđenika. Zatvaranje zato nije bilo samo blaža zamjena za tjelesnu kaznu, nego drukčiji način organiziranja kažnjavanja. Umjesto kratkog i javnog čina, kazna je postala dugotrajan boravak pod pravilima koja uređuju rad, kretanje i svakodnevni život. Od zatvorenika se sve više očekivalo da usvoji pravila, navikne se na disciplinu i promijeni ponašanje.

3.2. Sustavi izvršenja kazne lišenja slobode u 19. stoljeću

Na prijelazu u 19. stoljeće kazna lišenja slobode postupno se učvršćuje kao temeljni oblik kažnjavanja, ali još ne postoji jedinstven i jasno određen sustav njezina izvršenja. Iako se krajem 18. stoljeća počinje uvoditi kao alternativa javnim kaznama, način njezina provođenja ostaje neujednačen i bez čvrsto oblikovanih pravila (Ignatieff 1978). U praksi to znači da se izvršenje kazne razlikuje od ustanove do ustanove. Svakodnevni život nije dosljedno uređen, podjela zatvorenika je slaba ili je uopće nema, a nadzor je ograničen. Zatvorenici se često nalaze u istom prostoru bez obzira na vrstu prijestupa, a uvjeti boravka su loši. Takav se način izvršenja pokazao nedovoljno uređenim, osobito u vrijeme kada se od kazne sve više očekivalo da nadzire ponašanje, učvršćuje pravila i smanjuje mogućnost ponovnog činjénja kaznenih djela. Upravo zbog toga krajem 18. i početkom 19. stoljeća reformatori počinju razvijati konkretne prijedloge za organizaciju kazne lišenja slobode i postupno ih provoditi u praksi.

Među prvim pokušajima takvog uređenja ističe se pensilvanijski sustav krajem 18. i početkom 19. stoljeća. Njegovo oblikovanje povezano je s reformatorima okupljenima oko Društva za ublažavanje patnji zatvorenika u Philadelphiji, koji su nastojali uspostaviti drukčiji pristup kažnjavanju. Polazilo se od pretpostavke da zatvorenici međusobnim kontaktom učvršćuju kriminalno ponašanje, pa je izolacija trebala prekinuti takve utjecaje (Rothman 1971). Nije se radilo samo o razdvajanju zatvorenika, nego o pokušaju moralne transformacije kroz samoću, molitvu i razmišljanje o vlastitim postupcima. Zatvorenik je većinu vremena provodio sam, bez kontakta s drugima. Rad je postojao, ali nije imao središnje mjesto u organizaciji kazne. Očekivalo se da će takav sustav dovesti do unutarnje promjene pojedinca i spriječiti ponavljanje kaznenih djela, ali se u praksi pokazalo da je dugotrajna izolacija znala ishoditi ozbiljnim psihičkim posljedicama za zatvorenike, zbog čega je održivost takvog sustava rano dovedena u pitanje (Rubin 2021).

Problemi koje je donosila potpuna izolacija ubrzo su potaknuli traženje drukčijih rješenja. Takav sustav bio je zahtjevan za provedbu, ograničavao je organizaciju rada i otvarao pitanje posljedica dugotrajne samoće. Tražilo se rješenje koje bi omogućilo kontrolu zatvorenika bez njihova potpunog razdvajanja. Auburnski sustav nastao je kao drukčiji odgovor na problem preobrazbe zatvorenika. Njegov cilj nije bio povlačenje zatvorenika u samoću, nego oblikovanje ponašanja kroz grupni rad, šutnju, poslušnost i stalni nadzor (McLennan 2008). Zatvorenici su danju radili zajedno, ali bez razgovora, dok su noću bili odvojeni u ćelijama. Svakodnevica je bila strogo uređena. Pravilo šutnje imalo je ključnu ulogu jer je omogućavalo rad u skupini bez ko-

munikacije. Dan je bio podijeljen na točno određene periode, a zatvorenici su se kretali u kolonama, sinkroniziranim korakom i spuštenu pogleda. Takav način života služio je održavanju discipline i navikavanju na rad i poslušnost. Očekivalo se da će se kroz tu rutinu preoblikovati ponašanje zatvorenika, kako bi se nakon izlaska lakše prilagodili pravilima izvan zatvora. U auburnskom sustavu izolacija nije bila središnji način izvršenja kazne. Težište je bilo na grupnom radu, šutnji i stalnoj kontroli ponašanja. Rad je pritom imao i praktičnu stranu jer su zatvorenici mogli raditi u organiziranim radionicama za vanjske naručitelje, pa je zatvor kroz njihov rad mogao barem djelomično pokrivati troškove vlastitog održavanja. McLennan (2008) pokazuje da rad nije bio važan samo zbog proizvodnje, nego i kao sredstvo discipline, jer je kroz zajednički rad, nadzor nad tijelom i ponavljanje zadataka održavan red.

Daljnji razvoj zatvorskih sustava u 19. stoljeću, osobito od sredine stoljeća nadalje, povezan je s pokušajima da se prevlada krutost ranijih modela i uvede fleksibilniji način izvršenja kazne lišenja slobode. U tom se kontekstu razvija progresivni sustav izvršenja kazne, temeljen na etapnom služenju, osobito vezan uz irske i engleske reformatore (McConville 1981). Za razliku od prethodnih sustava, koji su se temeljili na jedinstvenom režimu služenja kazne, progresivni model organizira kaznu kroz više etapa. Polazilo se od pretpostavke da se ponašanje zatvorenika može postupno mijenjati kroz napredovanje, pri čemu su disciplina i odgovornost trebali dovesti do prilagodbe pravilima (McConville 1981). Početna etapa uključivala je samotno zatvaranje kao najstroži dio kazne. Nakon toga slijedilo je razdoblje grupnog rada pod nadzorom, dok je završna uključivala mogućnost prijevremenog otpusta kroz sustav uvjetnog puštanja, tzv. *ticket-of-leave* (McNally 2019). Promjena ponašanja zatvorenika povezivala se s napredovanjem kroz te etape, koje je ovisilo o njihovom radu, disciplini i procjeni uprave. Zato kazna lišenja slobode nije bila jednaka za sve. Njezin se tijek mijenjao prema tome kako je uprava procjenjivala zatvorenikovo ponašanje.

Zatvorski sustavi 19. stoljeća nastajali su kao odgovori na iste probleme, ali su nudili različite načine ostvarivanja ciljeva kažnjavanja. Pensilvanijski sustav temeljio se na izolaciji i pokušaju moralne promjene pojedinca, auburnski na disciplini kroz rad i šutnju, dok je progresivni sustav povezao izvršenje kazne s napredovanjem kroz etape ovisno o ponašanju zatvorenika. Na taj su način ti sustavi postupno mijenjali ponašanje, navike i odnos zatvorenika prema pravilima.

4. RAZGRADNJA PRIJAŠNJEG IDENTITETA

Ulazak u zatvor značio je prekid s dotadašnjim životom, ali taj prekid nije nastao odjednom. Počinjao je pri prijemu, nastavljao se u ćeliji, u načinu kretanja, u rasporedu dana i u odnosu prema osoblju. Od prvoga dana zatvorenik više nije sam odlučivao o vlastitom tijelu, predmetima, imenu i svakodnevnim navikama, nego je to prelazilo pod nadzor ustanove. Zatvor nije značio samo gubitak slobode, nego je potiskivao ranije društvene uloge.

4.1. Ulazak u zatvor i raskid s prijašnjim identitetom

Prijem u zatvor bio je prvi trenutak u kojem je presuda dobivala svoj stvarni institucionalni oblik. Osuđeniku su se oduzimali odjeća, novac, sat i drugi osobni predmeti. Tijelo mu se pregledavalo, a odjeća, frizura i vanjski izgled usklađivali s pravilima ustanove. Takav se prijem može povezati s Goffmanovim opisom ulaska u totalnu instituciju, u kojoj se ranije oznake osobnog identiteta počinju zamjenjivati pravilima ustanove (Goffman 2007). Ti postupci nisu bili samo administrativni, jer je ustanova njima već od prvog dana preuzimala nadzor nad tijelom, predmetima i svakodnevnim navikama zatvorenika.

U pensilvanijskom sustavu taj je prekid bio posebno vidljiv već pri samom ulasku. U Eastern State Penitentiary zatvorenik je od početka bio odvojen od drugih osuđenika. Pri kretanju izvan ćelije preko glave mu se stavljala kapuljača kako ne bi vidio druge zatvorenike ni raspored ustanove. Najveći dio dana provodio je sam u ćeliji gdje je spavao, jeo i radio (Rubin 2021). On tako ne gubi samo stvari, nego i uobičajeni odnos prema drugima, vlastitom izgledu i svakodnevicu. Već se na početku kazne vidi ono što Foucault (1994) opisuje kao disciplinu, jer se ona ne uspostavlja samo kaznom za prekršaj, nego i pravilima prostora i kontrolom kretanja. Zatvorenik od prvih sati boravka uočava da se u ustanovi ne kreće, ne gleda i ne djeluje po vlastitom izboru, nego unutar već zadanih pravila. U takvim se uvjetima prethodni identitet postupno razgrađivao kroz prekid ranijih navika i načina života.

Slična logika postojala je i u Pentonvilleu, premda u engleskoj varijanti izolacijskog sustava. Zatvorenici su ondje pri kretanju nosili maske, a u kapeli sjedili u odvojenim boksovima kako se ne bi međusobno vidjeli. Cox i Marland (2022) pokazuju da je britanski sustav, po uzoru na filadelfijski model, počivao upravo na sprečavanju kontakta među zatvorenicima, uz vrlo ograničeno vrijeme izvan ćelije i strogo na-

dziranu svakodnevicu. Takav režim nije samo odvajao zatvorenika od drugih. Od prvih mu je dana određivao što smije vidjeti, kako će se kretati i u kojim granicama može boraviti izvan ćelije.

4.2. Gubitak autonomije i prilagodba zatvorskom režimu

Nakon prijema zatvorenik se uključivao u strogo određen raspored koji je zahvaćao cijeli dan. Vrijeme buđenja, rada, obroka, molitve i poćinka bilo je unaprijed propisano. U auburnskom sustavu to se posebno jasno vidi u grupnom radu uz obveznu ćutnju. Zatvorenici su se kretali u kolonama, sinkroniziranim korakom, spućenog pogleda, a prijelazi iz jednog prostora u drugi bili su strogo nadzirani (McLennan 2008). U Pentonvilleu se potpuna regulacija provodila odvajanjem zatvorenika pri kretanju, vježbi i bogoslućju. Ondje su i prostor i raspored dana bili urećeni tako da zatvorenik ćto manje odlučuje o vlastitom vremenu (Cox i Marland 2022).

Autonomija se u takvim uvjetima nije gubila odjednom. Slabila je kroz sitne radnje koje su ispunjavale sadržaj dana. Kada ustati, kada ćutjeti, kojim se hodnikom kretati, koliko dugo raditi i pod kojim uvjetima ostati izvan ćelije, sve je bilo odrećeno pravilima ustanove. Sykes (2007) je upravo u tome vidio jednu od temeljnih deprivacija zatvorskog ćivota. Zatvorenik više ne odlučuje ni o onome ćto je izvan zatvora gotovo neprimjetno, jer i najmanja radnja postaje stvar naredbe, zabrane ili dopućenja. U auburnskom sustavu taj se gubitak osjećao kroz zajednićki rad bez govora i stalnu mogućnost kazne. Važno je bilo raditi toćno onako kako sustav traći. Zato se deprivacija autonomije nije odnosila samo na velike odluke, nego i na ritam rada, naćin kretanja, drćanje tijela i sam govor. Na to se nadovezivalo i ogranićavanje društvenih odnosa, jer je zatvorenik bio meću drugima, ali bez mogućnosti ćak i obićnog razgovora. Ni osjećaj sigurnosti nije bio ćvrst, budući da je svaki prekid ćutnje ili odstupanje od propisanog drćanja mogao zavrćiti kaznom. U pensilvanijskom sustavu taj je gubitak bio joć ćiri. Tamo zatvorenik nije gubio samo mogućnost da upravlja vlastitim kretanjem i vremenom, nego i kontakt s drugima.

U Pentonvilleu je organizacija nadzora zatvorenika stalno podsjećala da moće biti promatran, ćak i kad straćara ne vidi. Ni Auburn nije traćio stalno kaćnjavanje da bi odrćao red. Dovoljno je bilo da zatvorenik zna kako se ćutnja, drćanje tijela i ritam rada procjenjuju stalno. Foucault (1994) je upravo u takvoj vezi nadzora, rasporeda i ponavljanja vidio disciplinu koja postupno postaje matrica svakodnevnog ponaćanja zatvorenika. Disciplina nije djelovala samo onda kada bi zatvorenik prekrćio pravila ustanove. Djelovala je i ranije, kroz navikavanje zatvorenika da sam nadzire vlastito

držanje, govor i kretanje. U takvim se uvjetima identitet razgrađivao kroz svakodnevno potiskivanje samostalnog odlučivanja.

Razgradnja prijašnjeg identiteta i početak oblikovanja novog odvijali su se istodobno i proizlazili iz načina na koji je zatvorski sustav uređivao kretanje, rad i odnose među zatvorenicima. U pensilvanijskom sustavu razgradnja se odvijala kroz izolaciju i prekid odnosa s drugima, a u auburnskom kroz kontrolu ponašanja među drugima. U progresivnim sustavima taj je proces bio dodatno usmjeren procjenom ponašanja i mogućnosti napredovanja, pa je zatvorenik istodobno gubio ranije oblike autonomije i prilagođavao svoje postupke očekivanjima uprave. Ti obrasci još nisu značili dovršen zatvorski identitet, ali su stvarali uvjete za njegovo oblikovanje.

5. OBLIKOVANJE ZATVORSKOG IDENTITETA

Razgradnja prijašnjeg identiteta nije bila jedini učinak zatvorskog sustava. U istom su se sustavu postupno učvršćivali novi obrasci ponašanja, drukčiji odnosi prema pravilima i novi položaji unutar ustanove. U 19. stoljeću zatvorski identitet zato nije značio samo formalni status kažnjenika. Obuhvaćao je navike, oznake i načine ponašanja koje je zatvorenik stjecao kroz izolaciju, rad, nadzor, šutnju, klasifikaciju i etapno napredovanje.

Zatvorski identitet počinje se oblikovati kada zatvorenik počne živjeti prema pravilima koja uređuju svakodnevno ponašanje. Tu ulaze navika na šutnju, naučeno držanje tijela, oprez pred nadzorom, prihvaćanje ili odbacivanje određenih uloga među drugim zatvorenicima, kao i način na koji ga ustanova procjenjuje i razvrstava. Takav proces postupnog usvajanja zatvorskih normi Clemmer (2025) je nazvao prizonizacijom. Istodobno zatvorenik ulazi u sustav oznaka i procjena koje s vremenom počinju određivati njegov položaj u ustanovi. Oznake koje mu zatvor pripisuje ne ostaju samo u evidenciji, nego se vežu uz njegovo ponašanje i status (Becker 1963).

Zatvorski identitet nije se oblikovao jednako u svim sustavima. U pensilvanijskom sustavu najviše se vezao uz izolaciju i odvajanje. U auburnskom uz rad, šutnju i disciplinu, a u etapnim sustavima uz procjenu ponašanja i mogućnost napredovanja. Ti se elementi u praksi nisu uvijek pojavljivali potpuno odvojeno, ali je u svakom sustavu jedan oblik kontrole imao središnje mjesto. Zato zatvorski identitetne treba promatrati kao unaprijed zadani cilj reformatora. Oblikovali su ga načini na koje je zatvor uređivao svakodnevicu zatvorenika: samoća, rad, šutnja, nadzor, klasifikacija i mogućnost napredovanja.

5.1. Oblikovanje identiteta u zatvorskim sustavima 19. stoljeća

U pensilvanijskom sustavu zatvorski se identitet nije oblikovao kroz život među drugima, nego kroz dugotrajno odvajanje od njih. U Eastern State Penitentiary zatvorenik je spavao, jeo i radio u istoj ćeliji, dok su debeli zidovi i zasebna dvorišta za vježbu bili osmišljeni tako da spriječe svaki dodir s drugim osuđencima. Komunikacija među zatvorenicima bila je zabranjena i kažnjavana, a cijeli je prostor bio podređen tome da pojedinac ostane sam sa sobom, sa svojim mislima i kaznom. Reformatori su u takvoj samoći očekivali pokajanje i moralnu preobrazbu zatvorenika, ali je u praksi nastao poseban oblik zatvorskog identiteta, dominantno obilježen šutnjom i izolacijom (Rubin 2021).

Zatvorenik je postupno usvajao pravila života u samoći i učio funkcionirati unutar svijeta u kojem su govor, dodir i susret s drugima zabranjeni. Prizonizacija ovdje se nije odnosila na zatvorsku zajednicu u užem smislu, nego na privikavanje zatvorenika na norme samotnog zatvorskog života. U pensilvanijskom sustavu taj se proces razvijao kroz prilagodbu na izolaciju i strogo uređeni ritam ćelijskog života.

U auburnskom sustavu zatvorski se identitet nije oblikovao kroz samoću, nego kroz svakodnevni život među drugima pod pravilima šutnje, rada i stalnog nadzora. Zatvorenik je radio u skupini, kretao se u skupini i bio izložen pogledu uprave, ali bez mogućnosti da s drugima uspostavi običan odnos. U radionicama se rad odvijao zajednički, no razgovor je bio zabranjen, a pri kretanju su zatvorenici hodali u kolo-nama, sinkroniziranim korakom i spuštenu pogleda (McLennan 2008).

Zatvorenik je morao naučiti što je zabranjeno ponašanje i kako opstati u sustavu koji se temelji na šutnji i samokontroli. Šutnja nije bila obična zabrana govora, ona je mijenjala i način na koji je zatvorenik obitavao među drugima. Radio je uz njih, prolazio pokraj njih i provodio dan u njihovoj blizini, ali bez običnog razgovora, bez spontanog pogleda i bez slobode da taj odnos razvije. Morao je naučiti kako se ne isticati, kako ne privlačiti pažnju i kako održati disciplinu i onda kada mu nitko izravno ne zapovijeda. U auburnskom sustavu prizonizacija se razvijala kroz grupni rad, šutnju i samokontrolu. Zatvorenik je morao stalno paziti na vlastito ponašanje jer je znao da se njegovi pokreti promatraju i kažnjavaju kad odstupi od pravila.

U etapnom sustavu zatvorski se identitet oblikovao kroz razrede u koje je zatvorenik bio smještan i kroz klasifikacije koje su pratile procjenu njegova ponašanja. U takvom sustavu kazna se nije izvršavala na isti način od početka do kraja, nego u nizu etapa kroz koje se prolazilo ovisno o radu, vladanju, stečenim bodovima i procjeni uprave (McNally 2019; McConville 1981). Takav poredak mijenjao je i samu sva-

kodnevicu zatvora. Više nije bilo dovoljno samo izbjeći dodatnu kaznu za loše ponašanje. Trebalo je naučiti kakvo se ponašanje smatra urednim, pouzdanim i prikladnim za napredovanje u viši stupanj. Gledalo se održava li se red, radi li se kako treba, pokazuje li se samokontrola i može li se zatvoreniku povjeriti veća sloboda kretanja ili blaži režim. Razred u kojem se nalazio, bilješke koje su ga pratile i mogućnost prelaska u sljedeći razred postupno su postajali dio njegova života u zatvoru (*ibid.*).

U tom su se sustavu razlike među zatvorenicima vidjele jasnije nego u ranijim modelima. Jedni su napredovali. Drugi su ostajali na mjestu. Treći su gubili mogućnost daljnjeg pomaka. Takve su razlike kroz službene bilješke, preporuke i procjene postupno dobivale oblik institucionalne klasifikacije. Etiketiranje se nije vezalo samo uz presudu, nego i uz oznake koje su nastajale tijekom služenja kazne. Zatvorenik je tako mogao biti klasificiran kao uredan i podoban za viši stupanj, ili kao netko tko još nije zaslužio povjerenje. Oznake koje su se tako vezivale uz njegovo ime proizlazile su iz djela zbog kojega je osuđen i iz ponašanja koje je pokazivao tijekom kazne. Njegov položaj u ustanovi zato je sve više ovisio o procjeni i razvrstavanju. Institucionalna oznaka time više nije bila samo administrativni podatak, nego dio zatvorenikova položaja u ustanovi.

6. ZAKLJUČAK

Uvođenjem kazne lišenja slobode krajem 18. i početkom 19. stoljeća mijenja se način kažnjavanja i postupno se oblikuju zatvorski sustavi. Ti su se sustavi temeljili na različitim načinima organizacije kazne, kroz izolaciju, rad, nadzor, šutnju, klasifikaciju i etapno napredovanje. Zatvor je postao prostor u kojem su takva pravila određivala svakodnevno ponašanje zatvorenika. U tim uvjetima prijašnji identitet zatvorenika postupno nestaje, zajedno s društvenim ulogama koje je imao prije zatvora. Formiranje zatvorskog identiteta u tim uvjetima nije bio unaprijed zadani cilj kaznene politike, nego je proizlazio iz zatvorskih pravila, nadzora i uvjeta služenja kazne. Razgradnja ranijeg identiteta i oblikovanje novog odvijali su se istodobno, kroz iste oblike izvršenja kazne.

Zatvorski sustavi 19. stoljeća polazili su od pretpostavke da se zatvorenika može mijenjati tijekom služenja kazne. U pensilvanijskom sustavu izolacija je bila usmjerena na pokajanje i moralnu obnovu, ali je istodobno prekidala odnose s drugima. U auburnskom sustavu rad, šutnja i disciplina bili su usmjereni na poslušnost i samokontrolu, a u praksi su zatvorenika učili stalnom oprezu i prilagodbi pravilima. U etapnom služenju kazne ponašanje zatvorenika postajalo je predmet procjenjivanja, klasificiranja i razvrstavanja u razrede.

Razgradnja prijašnjeg identiteta počinjala je već pri prijemu u zatvor, oduzimanjem osobnih predmeta, nadzorom tijela, ograničavanjem kretanja i gubitkom privatnosti. Nastavljala se kroz deprivacije i klasifikacije. U tom se kontekstu zatvorski identitet oblikovao postupno tijekom služenja kazne. Njegovi temeljni elementi bili su šutnja, oprez, samokontrola i prihvaćanje pravila ustanove. Šutnja je ograničavala odnose među zatvorenicima i mijenjala njihov međusobni kontakt. Opres je proizlazio iz stalne nadzora i prijetnje sankcijom. Samokontrola se odnosila na usklađivanje ponašanja s pravilima ustanove, dok je prihvaćanje pravila značilo prilagodbu zatvorskom poretku i mjestu koje je zatvorenik imao unutar ustanove.

LITERATURA

1. Beccaria, Cesare (1990), *O zločinima i kaznama: Dei delitti e della pene*, Književni krug, Split
2. Becker, Howard S. (1963), *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, Free Press, New York
3. Clemmer, Donald, Christopher Wildeman, Sara Wakefield, (ur.) (2025) (Original work published 1940), *The Prison Community*, Palgrave Macmillan, Cham.
4. Cox, Catherine, Hilary Marland (2022), "The Making of the Modern Prison System: Reformation, Separation and the Mind, 1840–1860", u: *Disorder Contained: Mental Break down and the Modern Prison in England and Ireland, 1840–1900*, Cambridge University Press, Cambridge, 23–76.
5. Foucault, Michel (1994), *Nadzor i kazna: Rađanje zatvora*, prev. Aleksandra Pavlović, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
6. Goffman, Erving (2007) (Original work published 1961), *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*, Anchor Books, New York
7. Ignatieff, Michael (1978), *A Just Measure of Pain: The Penitentiary in the Industrial Revolution, 1750–1850*, Pantheon Books, New York
8. McConville, Sean (1981), *A History of English Prison Administration: Volume 1, 1750–1877*, Routledge & Kegan Paul, London
9. McLennan, Rebecca M. (2008), *The Crisis of Imprisonment: Protest, Politics, and the Making of the American Penal State, 1776–1941*, Cambridge University Press, Cambridge

10. McNally, Gerry (2019), "James P. Organ, the 'Irish System' and the Origins of Parole", *Irish Probation Journal*, 16, 42–59.
11. Meranze, Michael (1996), *Laboratories of Virtue: Punishment, Revolution, and Authority in Philadelphia, 1760–1835*, University of North Carolina Press, Chapel Hill
12. Rothman, David J. (1971), *The Discovery of the Asylum: Social Order and Disorder in the New Republic*, Little, Brown, Boston
13. Rubin, Ashley T. (2021), *The Deviant Prison: Philadelphia's Eastern State Penitentiary and the Origins of America's Modern Penal System, 1829–1913*, Cambridge University Press, Cambridge
14. Sykes, Gresham M. (2007) (Original work published 1958), *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*, Princeton University Press, Princeton

PRISON SYSTEMS OF THE 19TH CENTURY AND THE SHAPING OF PRISON IDENTITY

Summary:

The paper analyzes how prison systems of the 19th century influenced the breakdown of prisoners' previous identity and the formation of prison identity. The focus is on the ways in which these systems organized the serving of imprisonment. It was carried out through isolation, work, supervision, silence, classification, and progressive stages. The interpretation uses the concepts of total institution, prisonization, and labeling. The paper focuses on the Pennsylvania, Auburn, and progressive systems, because each of them organized punishment and everyday prison life in a different way. The analysis shows that the previous identity of prisoners was broken down gradually. This process began already at prison admission, through the removal of personal belongings, supervision of the body, restriction of movement, and loss of privacy. It continued through deprivations and classifications, which deprived the prisoner of freedom and autonomy and at the same time determined his position within the institution. At the same time, prison identity was being formed. It was not a goal set in advance by penal policy, but an effect of prison rules, supervision, and the way the sentence was served. Its main elements were silence, caution, self-control, and acceptance of institutional rules. This shows that the breakdown of the previous identity and the formation of a new one did not take place separately, but at the same time, through the same forms of punishment.

Keywords: history of prison systems; prison identity; depersonalization; 19th century; total institution; prisonization; prison subculture

Adresa autora
Author's address

Igor Josipović
Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
ijosipovic@ffos.hr